

Кристина Стаменковић
(Универзитет у Београду, Филолошки
факултет,
Докторске студије српског језика)

Изворни научни рад
УДК 811.163.41'367.625.43''18''
DOI 10.19090/prj.2022.53.93-111
Примљен: 24. 5. 2022.
Прихваћен: 5. 9. 2022.

СТАТУС ПАРТИЦИПА У СРПСКИМ ГРАМАТИКАМА ИЗ ПРВЕ ПОЛОВИНЕ 19. ВЕКА

САЖЕТАК

У раду се анализирају систематизација, структура и нормативни статус партиципског система у дескриптивним граматицима за Србе које су објављиване од 1811. до 1850. године, с циљем да се испрате тенденције губљења ове морфосинтаксичке категорије у првој половини 19. века. Региструју се вредновања и нормативистичке препоруке пласиране у освит језичке кодификације у вези с партиципским облицима, те скреће пажња на термилошка разилажења међу приручницима који их презентују. Резултати указују на вернакуларизацију предметног језика и модернизацију метајезика у публикацијама овога профила штампаним реформисаном ћирилицом и фонолошким правописом.

КЉУЧНЕ РЕЧИ: партицип, партиципски систем, граMATика, граMATички приручник, 19. век.

1. Увод

Исходишну тачку стандардизације имплицитне језичке норме представља објављивање нормативних приручника: правописа, речника и граматице. Управо се с продуктивном граматографијом приметну комплексан кодификациони процес српског језика у првој половини 19. века. Представници ондашњег широко образованог грађанства који нису нужно били језикословни посленици (Бјелаковић 2016: 57–58) прихватили су се састављања граматице, чиме су оставили богату текстовну грађу која данас окупира пажњу лингвиста дијахронијског усмерења. Штавише,

оцењује се да су граматички приручници и други филолошки текстови из ове епохе ресурси „битни не само за изучавање историје српског народног, књижевног и стандардног језика, већ и за историјат питања при истраживањима савременог српског језика” (Милановић 2016: 145).

Предмет овога рада чини граматички опис партиципâ као морфосинтаксичке категорије, с циљем да се: прати њихово присуство у дванаест српских граматика објављених од 1811. до 1850. године (в. *Изворе*), те региструје тенденција њиховог губљења и размотре (ван)језички чиниоци који су на то утицали; проблематизује нормативни статус партиципског система и уоче морфонолошке и термилолошке особености с њиме у вези, које би се уклапале у одговарајуће језичке концепције епохе. Циљ је, дакле, дефинисати статус описаних књишких наноса оличених у *партиципима*, флективној категорији изопштеној из народног језика.

2. Дефиниција и порекло партиципâ

Због двојне природе којом се одликује, партицип стоји самостално наспрам других елемената глаголског система: изолују га морфолошка блискост с именским речима, те предикативна или атрибутска функција. Наиме, то је

„категирија која се налази између глагола и придева. Са глаголима га спаја заједничко лексичко значење и основа, категорија времена – процесуално значење, са придевима – заједничка синтаксичка функција, конгруенција са именицом и флексија.” (Суботић 1984: 5)

У питању је, дакле, деклинабилна „glagolska reč u pridevskoj funkciji” (СХЈ 1971).

Мада се постојање именских форми изведених од глаголских основа реконструише до праиндоевропске језичке епохе,

„партиципски систем наслеђен из прасловенског почео се редуковати на прагу историјске епохе словенских народа. У језику Словена из околине Солуна, овај систем се [...] није распао, те Ћирило и Методије [...] оживљавају већ постојеће форме. Старословенски језик [...] разликовао је пет морфолошко-семантичких категорија партиципа: 1) партицип презента пасивни на /-мъ/; 2) партицип презента активни; 3) партицип претерита активни; 4) партицип претерита пасивни на /-нъ/-ѡъ/ и 5)

партицип перфекта на /-лъ/, /-ла/, /-ло/”, али „народни говори редуковали су партиципски систем” (Суботић 1984: 5–6),

свевши га на окамењене облике у придевској или прилошкој функцији. Ипак, неодрживост књишких модела у народном језику није се, из културноисторијских разлога, пројектовала на раван писаног. Тако се, подржане конкуренцијом норми, партиципске форме протежу до књижевних и научних текстова 19. века.

3. Терминологија

Научни термилошки апарат у раном 19. веку обилује лексичким славенизмима, који пред савременог истраживача стављају додатан задатак. „Застарелост и замагљеност семантике нарочито постају видљиве у тадашњим лингвистичким радовима, чији је метајезик базиран на архаичној терминологији” (Милановић 2016: 139), коју су аутори, по преузимању, ортографски и фонолошки прилагођавали. Тако у већини граматика обухваћених корпусом у вези с партиципским системом фигурира термин *ѣричасѣије* и његови деривати *дјејѣричасѣије* и *ѣричасѣиодјејѣије*.

Табела 1: Инвентар термилошког регистра у вези с партиципима

ИЗВОР	ТЕРМИН	ЗНАЧЕЊЕ
Мраз. 1811	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев
Вук 1814	причастије/наклонење причастно	партицип
Вук 1818	причастије	глаголски прилог
Сол. 1831	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев/радни глаголски придев
Зах. 1832	причастије цијело	партицип
	причастије усјечено	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев
Вид. 1838	причастије	партицип
	дјејепричастије	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије (gerundium)	придев
Мил. 1838	причастије	партицип
Поп. 1843	причастије	партицип
	дјејепричастије (gerundium)	партицип у функцији глаголског прилога
	причастодјетије	придев

Зах. 1847	причистије	партицип
	дјејепричистије	партицип у функцији глаголског прилога
Нин. 1848	причистије ¹	партицип
	дјејепричистије	партицип у функцији глаголског прилога
Цук. 1850	причистије	глаголски прилог
	причастни прилог/прилог причистија ²	партицип
Дан. 1850 (без термина за партиципе)	глаголски прилог садашњег времена	глаголски прилог садашњи
	глаголски прилог пређашњег времена	глаголски прилог прошли
	први глаголски придев	радни глаголски придев
	други глаголски придев	трпни глаголски придев

Термин *причистије* је калк латинског *participium*. Са заступљеношћу од 75% у корпусу у истом значењу, испуњава критеријум „прихваћености унутар групе која се бави граматику” (Обућина 2011: 317). Твореницу *дјејепричистије* пак, према А. Мацановић (2018: 252, 313), сковао је сâм Мразовић за своју граматику, те су је од њега системски преузимали следбеници. Међутим, у референтном етимолошком речнику налазимо да је ова реализација првобитно посведочена у знатно ранијем језикословном спису: „Термин введен в науку М. Смотрицким в нач. XVII в.” (Цыганенко 1989², под *геепричистије*). Термином *причистиогјејије* именује се придев изведен од одговарајуће глаголске основе и сложеног суфикса /-теленъ/ (*ишиаиш:ишиаиштеленъ, -лна, -о*³).

¹ У другом издању, које није ушло у корпус, јавља се и варијанта са српским фонетизмом: *причешће* (Мацановић 2018: 270).

² Аутор терминолошку синтагму с конгруентним атрибутом користи за партиципе помоћних глагола, а ону с падежним за остале.

³ П. Соларић напомиње да овај придев „у старом нашем езџу [...] значи: кой, коя, кое треба да се пита; а у езџу садашњм [...]: кой, коя, кое има моћ или силу питати” (Сол. 1831: 186–188).

4. Анализа

Утврђено је да се механизам састављања првих српских граматика заснива на адаптацији словенских (Обижајева 2008: 96). Као најважнији узор у том послу у првих педесет година 19. века показао се М. Смотрички, руски духовни и филолошки делатник који је живео у 16. и 17. столећу. Граматичке законитости које је он поставио дуго ће одјекивати српским језикословљем након што 1794. године А. Мразовић свој ослонац нађе у њима. Препознавши у његовом приручнику стожер за опис језичког устројства, потоњи граматографи користиле га, с већим или мањим варирањима, као узор, те партиципе углавном издвајати у посебну врсту речи у складу с књижевнојезичким концепцијама које су дефинисали у предговорима или другим пропратним текстовима својих граматика.⁴

У раду ћемо настојати да одговоримо на пет питања: да ли приручник региструје партиципе као врсту речи; да ли их експлицитно дефинише као граматички појам; да ли описује њихово морфосинтаксичко понашање; да ли их социолингвистички контекстуализује, тј. да ли препоручује/одбацује неке облике на основу нормативистичких критеријума; да ли их користи у метајезику.

4.1. Врста речи, дефиниција и дескрипција

У граматикама с црквенословенском и славеносрпском базом⁵ партиципи се по устаљеном маниру дефинишу као „имена прилагателнаа ѿ глаголаѡвъ происходащаа, ѡже [...] и времена показуютъ” (Мраз. 1811: 145). Приписују им се различите граматичке категорије, од којих их неке морфолошки везују за глаголе (нпр. време и стање), а неке су иманентне придевима (нпр. род, падеж, компарабилност⁶). Према стању су подељени

⁴ Нпр. приручник И. Захаријевића (Зах. 1847) не садржи никакав програмски напис у којем би били формулисани концепцијски ставови, па се ови морају реконструисати из самог описа језичког устројства.

⁵ Реч је о неким приручницима обухваћеним корпусом који су штампани неререформисаном ћирилицом: Мраз. 1811, Вук 1814, Сол. 1831, Зах. 1832, Мил. 1838, Поп. 1838, Зах. 1847. За прегледнији увид в. одговарајуће податке у *Табели 2*.

⁶ Прецизира се да неки активни партиципи „послѣ ѣ уцеплюю н и уступенію какоти: Могућій, могућній, могућнійшіј” (Сол. 1831: 222), али да степеновању чешће подлежу они пасивни.

на оне *залоѿа гјејсѿивѿелнаѿо* (радно) и *залоѿа сѿѿрагаѿелнаѿо* (трпно), па се према тој дихотомији, која се даље рашчлањује, образлажу модели грађења појединачних облика.

У односу на тако утврђен предложак, модификације најпре уноси Вук (1814: 69) посматрајући *ѿричасѿиѿа* као један од пет глаголских модуса (*наклонења*) и оскудно их описујући (исто: 108), што се може тумачити као наговештај будућег отклона према овој класи речи, па и као одсуство научне дужности да се она акрибичније представи, с обзиром на то да не постоји у идиому чија се структура описује. У *Срѿској ѿрамаѿиѿици* (Вук 1818) пак, пунокрвном изразу његове реформе, оличеном у потпуном прихватању вернакулара, напушта поделу на модусе и региструје само глаголске прилоге и трпни придев, који су настали петрификацијом активних партиципа и партиципа претерита пасивног.

Даље, у *Вхогу* П. Соларића (Сол. 1831: 223) стоји да се глаголско стање реализује у четири вредности: *гјејсѿивеној (нѿтаѿѿиѿ)*, *сѿѿрагалној (нѿтаемѿѿ)*, *судјејсѿивеној (стоѿѿиѿ)* и *сусѿѿрагалној (чудѿѿиѿ се)*.⁷ Овако нефункционална и непрецизна рашчлањеност на суптилне нијансе (нпр. нигде не износи морфосинтаксичка дистинктивна обележја облика *нѿтаѿѿиѿ* према *стоѿѿиѿ*) опомиње да се Соларић држао традиционалних токова, „као носилац оних идеја које ће на Вуковој стази [...] реформе стварати низ препрека” (Бјелаковић 2020: 53).

Г. Захаријадис запажа да су партиципи средство које обogaђује израз на естетској а потенцијално и на равни језичке економије: „Причасѿѿе скраћуе слово съ многомъ красотомъ и израженѿемъ. Нпр. вмѿсто: [...] Прѿиди и помози намъ, може се краће казати: пришедъ помози намъ” (Зах. 1832: 171), што указује на његов нарочито афирмативан став према овој категорији.⁸

⁷ Вук (1818: ЛШ) ће закључити да *сѿѿрагаѿелних* глагола „нити има у Славенскоме нити у Српском”.

⁸ У истом духу и на истом трагу, Захаријадис се непоколебљиво залаже за употребу неререформисане ћирилице чак и у профаним написима на народном језику: „Кадъ што пишешъ – ако и онако пишешъ као што у повседневномъ

Д. Милаковић напомиње да

„причастія замѣною собомъ двѣ рѣчи: мѣстоименіе кои и глаголь у изьявительномъ наклоненію; напр. мѣсто: сынъ почитуюій своѣга отца, – може се рећи, као што и народъ свагда говори: сынъ, кои почитуе своѣга отца; мѣсто: кнѣгоноша изъ войске дошавшій, – може се рећи: кнѣгоноша, кои є дошао изъ войске” (Мил. 1838: 190).

Овде, наиме, објашњава кондензаторску функцију партиципа,⁹ која је у старословенском језику и била основна, умећући коментар да у народном језику односна реченица с глаголом у финитном облику има апсолутну предност. Он једини региструје радни глаголски придев (континуант партиципа перфекта) као део партиципског система, што представља архаизацију у односу на претходнике, који га посматрају искључиво као „формант” за грађење сложених глаголских облика, не помињући га при дескрипцији осталих партиципских форми. Иновацију доноси увођењем прагматичког слоја кад је реч о употреби овог облика: „кадъ кому желимо добра или зла, кадъ кога благосилямо или кунемо [...] Богъ му дао рай; не веселіо се; не дошао живъ до куће” (исто: 114), тј. при изрицању говорних чинова благослова и клетве.

Иако су партиципи одређени као самостална врста речи и у граматички М. Видаковића (Вид. 1838), њихова дефиниција изостаје. Намеће се закључак да је реч о случајном превиду, будући да је осталих седам врста (в. исто: 50) конкретно дефинисано на одговарајућим местима у тексту. Нема помена ни о њиховим инхерентним и морфолошким граматичким категоријама, па самим тим, ни о њиховој дуалној природи оличеној у везаности за две несродне врсте речи.

При опису ове категорије и И. Захаријевић (Зах. 1847) чини битне искорак у поређењу с претходницима. Наиме, тврди да се партиципи не могу „сравњавати, а сва друга својства прилагателны имаю” (исто: 64), при чему под том истоветношћу с придевима подразумева и ред речи који заузимају у реченици у односу на друге чланове, о чему досад ниједан

разговору Србљинъ са Србљинѡмъ говорити обычествуе – а Ты се држи опасною орфографіе Славенске” (Зах. 1832: XIII).

⁹ Реченична кондензација је употреба „средстава без предикације у финитном глаголском облику у функцији саопштавања реченичног садржаја” (према Суботић 1984: 5).

граматичар није писао. Исто тако, први пут се експлицитно износи граматичко правило о рекцији партиципских облика: „Причастія захтеваю оне падеже, кое ньіови глаголи изискую” (исто, 90). У одељку *О скратњи предложенія* ’О кондензацији реченице’ (исто: 97–98) каже:

„Скратня предложенія быва, кадъ се изъ два или више предложенія едно начини, кое може быти [...] обраћанѣмъ глагола у причастіе [...], кадъ су у споредномъ израженію”,

а затим објашњава овај синтаксички поступак и наводи примере („Ученикъ, кои добро учи, заслужуе похвалу. Краће: Ученикъ добро учеій заслужуе похвалу”).

У трима најмлађим приручницима из корпуса партиципи нису издвојени у посебну врсту речи. Ипак, неправилности изнете у делу П. Нинковића (Нин. 1848) указују на ослабљено језичко осећање у вези с грађењем ових облика, очекивано за тако касну фазу конституисања књижевнојезичке норме. Тако се као партицип презента активни глагола *давати* наводи *давають* м. *дајући*,¹⁰ а од непрелазних глагола *лећи* и *йаси* творе се партицип претерита пасивни *леженный* и *паднутый* (исто, 75–76) и сл.

4.2. Нормативистичке напомене

Препоруке ове врсте, те било какви коментари који би указали на нормативистички проседе потпуно изостају у приручницима с ненародном базом. На пример, истакавши у предговору (Мраз. 1811, *Предисловіе*) да ће читалац уз његову граматику савладати „основаніа и свойства *собственнаго* [курзив наш] азыка”, Мразовић имплицира да српски народни језик није идиом који треба уздићи у ранг стандардног. Будући да у народном партиципи као категорија не постоје, разуме се да не могу

¹⁰ Грешка није случајна, јер у пропратном тексту „Мѣсто предговора” налазимо адвербијализован партицип презента активни (глаголски прилог садашњи) **ѣредлајајући* м. *ѣредлажући*: „Предлагаюћи Читательѣма ову Граматику, увѣравам ии”.

постојати ни конкурентне партиципске форме које би требало вредновати, те на основу евалуације прописати употребу једне од алтернатива.

Међутим, зачеци нормативистичког поступка провејавају кроз Вукове (Вук 1814) коментаре и експликативне фусноте, где он, свестан колизије у којој су конкурентни идиоми, обавештава читаоца о морфолошким недоумицама и употреби партиципâ. Препоручене облике, притом, одређује према томе:

а) да ли су се уобичајили у писаном језику: нпр. уз партицип презента пасивни глагола *карати*, *карајѐми*, *-а*, *-о*, напомиње: „Ово причастие садашњег времена код народа нечујесе, него је узето из Славенскога и већ је ушло у обичај” (Вук 1814: 85). Или: футурска форма активног партиципа *будушти*, *-а*, *-е* маркирана је астериском поред којег стоји: „Ни код једнога глагола нејма код нас причастија у будуштем времену; но код јесам ушло је у обичај” (исто, 73);

б) да ли је њихов гласовни састав уобичајен: нпр. при опису активних партиципа помоћног глагола *хтети*, *хотећи*, *-а*, *-е* (презент) и *хотјевши*, *-а*, *-е* (претерит), наглашава:

„Ово причастие, у обадва времена, види се да је начињено од Славенскога хотјети; но ја не знам како би друкчије могло бити, већ ако: оћећи, а у прошавшем времену оћевши, но ово би било са свим необично; а код народа ја га ни јесам чуо никако” (исто: 79).¹¹

Видимо да се критеријум „како се у народу чује” још увек није утврдио као једини меродаван у погледу нормирања партиципских форми (самим тим што су оне изложене у граматичици), али да Вук већ сад скреће пажњу на релевантност парадигме успостављене у народном језику. У *Српској граматичици* пак овај критеријум је из подређеног израстао у једини релевантан. Наиме, Вук (1818: LX–LXI) наводи да облике *сијајући* и *сијавши* „народ [...] свагда узима као gerundia [...]. А као причастија нијесам чуо да се говоре”.

¹¹ Важно је истаћи да за основни облик овог глагола Вук узима 1. л. јд. презента – *оћу* (уп. *Сјрезање глагола оћу*; Вук 1814: 77), а за инфинитив (*наклонене неопређелено*) – *ћети*. Ни у једном облику из конјугације, изузев партиципских, не фигурира иницијално /x/, што кореспондира с експликацијом да су они саграђени „од Славенскога хотјети”, а не од неког народног облика.

М. Видаковић, опет, самим поднасловом своје граматике уз дескрипцију обећава прескриптивни карактер: „не само како [...] Србли обично говоре, но и како треба да говоре, а нарочито, да књиге пишу”. Мада је акценат и даље само на опису система, као нормативистичке препоруке могу се тумачити коментари уз поједине партиципске облике. Они се односе на допуштање варијантности на плану графиције, што кореспондира с једним од кључних спорова ове епохе: питањем реформе ћирилице. Да је Видаковић „из ината према Вуку и даље упорно кокетирао са славеносрпском традицијом” (Ивић – Кашић 1981: 344), имплицира то што уз партицип презента активни глагола *питати* – *питающий*, -а, -е напомиње: „Питаюћии [...] више є Србски; но іощь ніє у употребленію” (Вид. 1838: 104). Показујући свест о вертикалној стилској раслојености, варијанту с графемом <ћ> уместо лигатуре <щ> бележи још у *зовуцій*, -а, -е (*зовућии*, -а, -е) (исто, 114) и *учацій*, -а, -е (*учећии*, -а, -е) (исто, 123), у којем је руски облик с вокалом /а/ сасвим посрбљен. Такође, у свим *више српским* облицима примећујемо замену традиционалног диграфа <ій> у финалној позицији атипичном секвенцом <и>.

Пописујући инвентар писма којим се „мы Србли, Болгари, Россіяни, и Власи [...] служимо” (исто, 18), набраја само графеме <і> и <и>, с тим што у сегменту о подели гласова (исто, 21) помиње и <й>, „кратко иже”, које очигледно има гласовну вредност /j/: змай, Божій, славуј. Међутим, у диграфским спојевима бележење је кроз читаву граматику спроведено недоследно – без очекиване свести о односу славенизама и народне лексике, па се, нпр., <и> јавља у придеву с руском компарацијом изряднѣиши (исто, 6), а <ій> у неодређеној придевској заменици нѣкій (исто, 2) из народног језика.

Д. Милаковић и у овом параметру иде корак даље: први расветљава језик писаца као нормативистички критеријум. Наиме, иако у пасивне партиципе убраја само претеритални облик, осврће се и на презентски, маркирајући га као књишку црту:

„У нашим гдѣкоима књигама налази се ово причастіє и у садашнѣмъ времену употреблѣно; нпр. почитаємый, уважаємый, избираємый,

скланѧемый¹² и проч. Хоће ли наши одбрани списатељи ово одобрити или не – време ће показати” (Мил. 1838: 115).

Не пресуђује, дакле, самостално на основу евентуалне анализе стања у писаном изразу, па прописивање изостаје. Ипак, препознавање релевантности овог нормативистичког принципа при разматрању статуса ненародних категорија представља својеврсну еволуцију и револуцију у граматичком мишљењу. С тим у вези упутан је следећи навод Љ. Суботић (1984: 10):

„У језику писаца 19. века, фреквенција пасивног партиципа презента [...] углавном је сразмерна његовом јављању у старословенском, односно рускословенском језику. Што се тиче његове синтаксичке функције глаголског придева (с обзиром на то да *ѧисци нису имали језичко осећање за ѧраво ѧарѧиѧиѧско значење* [курзив наш]), његова употреба зависила је од пищевог познавања руског.”

Даље, без експлицитне формулације критеријума, али очигледно због одклона ка регионалном призвуку који има алтернативно решење, Милаковић даје предност наставку /-н/ у партиципу претерита пасивном, који се завршава „у мужкомъ роду на нѧй или тѧй, у женскомъ на на или та а у среднѧмъ на но или то; нпр. позлађенѧй сто; начетѧй хлѧбѧ; исписана књига; печено ягнѧ. Прва окончања: нѧй, на и но, гдѧ се могу употребити, боля су” (Мил. 1838: 194).

Ј. Поповић у контексту грађења партиципа презента активног напомиње: „Само се одѧ првогъ правилногъ окончања прави причастіе; а не одѧ нарашћеногъ н. п. они раде, радеѧій; а не одѧ радиду” (Поп. 1843: 91), дајући тако прескриптивну димензију своме делу. Облик 3. л. мн. на /-ду/, карактеристичан за војвођанске говоре, међутим, у Поповићевом предметном језику нађи ћемо доследно у и футурским формама, како сложеним (*ћегу чѧѧаѧѧи*), тако простим (*чѧѧаѧѧегу*). Да је изразито наклоњен партиципима, показује тиме што их препоручује науштрѧ глаголѧ у финитном облику. Наиме, он истиче да, ако више глагола у реченици

¹² Не само да Милаковић маргинализује овај партиципски облик, који је у претходно објављеним граматикама био стабилан елемент терминолошког апарата (в. т. 4.3), него ни на једном месту не скреће пажњу на морфосинтаксички релевантну дистинкцију између променљивих и непроменљивих врста речи.

„има своје собствено Подлежеће [‘граматички субјекат’] [...], то временикъ онај обраћавасе у причастіе и заедно са своимъ Подлежећимъ у Дателный падежъ полагесе, а частице [‘зависни везници’] изоставляюсе [...], н. п. Кадъ є Хрістосъ Спаситель дошао у Виѳанію, народъ, а особито незлобна дѣвица, съ великомъ радостіу дочекали Га. Овдѣ су два Подлежећа; Хрістосъ и Народъ, слѣдователно, изоставляюћи частицу кадъ, овако треба то сачинити: Хрісту Спасителю у Виѳанію дошавшемъ, народъ и пр. [...] Но многи пишу [...] оба Подлежећа са Именителнымъ; при коемъ пакъ можесе гдѣгодъ сумня родити; зато болѣ є съ Причастіемъ”. (Поп. 1843: 127)

Дајући предност конструкцији с апсолутним дативом,¹³ која кондензује темпоралну реченицу, уздиже партиципе у ранг престижних облика који разрешавају евентуалну „сумњу” или двосмисленост. Тиме се Поповићева књижевнојезичка концепција још више дистанцира од парадигме установљене у народном језику.

4.3. Метајезик

Како Мразовић и његови следбеници занемарују проблематику језичког плурализма, метајезик у њиховим грамастикама подудар се с предметним језиком. Тако су партиципи лексикализована морфосинтаксичка категорија и учестало се користе као средства за кондензацију реченице (нпр. „имена прилагателна означавајућа време” (Мил. 1838: 113) → ‘која означавају’; „страданіе бивајуће у єдан мах” (Сол. 1831: 142) → ‘које бива’) и као елементи терминосистема.¹⁴ У оквиру њега се као најстабилнија реализација активира антонимски пар партиципа презента пасивног *склањајѣми:несклањајѣми*, који именује морфолошку

¹³ Апсолутни датив је типично средство књишког израза које није „продужи[л]о свој живот ни у једном од словенских језика. Његово присуство у [...] славеносрпском језику [...] треба сматрати старословенском традицијом” (Суботић 1984: 43).

¹⁴ Наишли смо и на терминологизовану именицу *движимості* (‘глаголски вид’, в. Сол. 1831: 142), сатворену од партиципа презента пасивног *движими* и суфикса /-ост/. Ово је, на нивоу корпуса, изолован пример деривационог обрасца [партицип] + [суфикс с апстрактним значењем] при терминологизацији.

дихотомију *їроменљив:нейроменљив*.¹⁵ Бројни су термилошки околиналнзми: *лишаемї глаголи* (Сол. 1831: 148) 'глаголски облици који немају сва лица';¹⁶ *починюћи временицы* (Поп. 1838: 53) 'итеративни глаголи'; *присваяюћа заимена* (Цук. 1850: 39) 'присвојне заменице' итд.

С друге стране, граматика приложена уз *Срїски рјечник* (Вук 1818) у термилошком слоју прва напушта традиционалну струју и потискује партиципски систем. Загледан у ово дело, али подигнут на вишу раван научности, Ђ. Даничић 1850. године још радикалније модернизује термилошки апарат, те њега „можемо сматрати *оцем* српскохрватске граматичке терминологије” (Ћорић 1983: 10).

5. Закључак

Анализа партиципског система према описаном стању показала је следеће. Од дванаест ексцерпираних граматика:

- а) осам (66,7%) партиципе издваја у посебну врсту речи;
- б) седам (58,3%) их експлицитно дефинише као морфосинтаксички појам;
- в) девет (75%) описује њихово граматичко понашање и моделе грађења;
- г) пет (41,7%) вреднује и препоручује употребу одређених облика према неком нормативистичком критеријуму;
- д) девет (75%) их региструје као део метајезика, и то као термилошке јединице и/или средства за реченичну кондензацију.

¹⁵ Ове термилошке реализације употребљава и Вук у *Писменици срїскоја језика* (Вук 1814), иако доследно избегава партиципе као кондензациона средства – изузев у посвети М. Никишићу (исто: 27) и *Предсловљу* (исто: 29–31). Наиме, у обама пропратним текстовима, који су морали бити састављани према славеносрпским стереотипним узусима, очекује се употреба партиципских форми, јер су оне једно од првих прибежишта при уздизању стила. Тако се јавља нпр. партицип презента активни: „Сербљима *незнајућим* свога матерњег језика [курзив наш]”.

¹⁶ Ту се, додуше, не експлицира појмовни садржај овог термина, али ниже стоји: „У обстојанію повелителном сви Глаголи лишаваюсе первога лица числа единственог: сам себы обычно нитко не заповѣда” (Сол. 1831: 164), што значи да императив нема 1. л. јд. (*лишен* је тог лица). Варијанта тог термина јавља се у Вид. 1838 и Поп. 1843.

Табела 2: Параметри за анализу

ИЗВОР	ПАРАМЕТАР				
	врста речи	дефиниција	дескрипција	нормативистичке напомене	метајезик
Мраз. 1811	+	+	+	–	+
Вук 1814	+	+	+	+	+
Вук 1818	–	–	–	+	–
Сол. 1831	+	+	+	–	+
Зах. 1832	+	+	+	–	+
Вид. 1838	+	–	+	+	+
Мил. 1838	+	+	+	+	+
Поп. 1843	+	+	+	+	+
Зах. 1847	+	+	+	–	+
Нин. 1848	–	–	+	–	–
Цук. 1850	–	–	–	–	+
Дан. 1850	–	–	–	–	–

Видимо да партиципе потискују граматике писане реформисаном ћирилицом и фонолошким правописом, у којима је кодификован језик на народној основи: *Српска ћрамајџика* (1818) и *Мала српска ћрамајџика* (1850). То се слаже с чињеницом да је губљење ове категорије текло у правцу њене трансформације у прилоге и придеве. Дакле, континуитет на револуционарној линији Вук–Даничић јесте одржан, али је, паралелно с том струјом, текла друга, која је баштинила доминантну славеносрпску традицију и чувала овај систем у већој или мањој мери. Ипак, ваља нагласити да се Вук и Даничић о партиципима експлицитно не изјашњавају као о редундантном изражајном инструментарију у контексту кодификације морфолошког нивоа.

Нормативистичка вредновања у виду коментара и напомена које су граматичари остављали при опису партиципског система социолингвистички су контекстуализовала ову категорију. Критеријално гледано, препоруке се врше према:

- а) стању уобичајеном за писани језик;
- б) стању у народним говорима (чему се прикључује и прескриптивна димензија);
- в) језику писаца.

У граматикама где, као последица одређене књижевнојезичке концепције, корелација с вернакуларом изостаје, нема ни осврта на нормативни статус партиципá.

Кад је реч о појединачним елементима петочланог партиципског система, наслеђеног из старословенске епохе, приметили смо да, од десет граматичких приручника у којима се ова категорија презентује:

(а) активне партиципе и партицип претерита пасивни региструје сваки (100%);

(б) партицип презентá пасивни региструје њих четири (40%);

(в) партицип перфекта региструје један (10%).

Табела 3: Дистрибуција партиципá

ИЗВОР	ПАРТИЦИП				
	презента		претерита		перфекта
	активни	пасивни	активни	пасивни	
Мраз. 1811	+	+	+	+	–
Вук 1814	+	+	+	+	–
Вук 1818					
Сол. 1831	+	+	+	+	–
Зах. 1832	+	–	+	+	–
Вид. 1838	+	–	+	+	–
Мил. 1838	+	–	+	+	+
Поп. 1843	+	+	+	+	–
Зах. 1847	+	–	+	+	–
Нин. 1848	+	–	+	+	–
Цук. 1850	+	–	+	+	–
Дан. 1850					

Дакле, партиципи који су подлегли адвербијализацији и адјективизацији показали су највећу стабилност и функционалност, док се партицип презентá пасивни осећао као књишка црта. Партицип перфекта пак од почетка граматичке традиције третиран је индивидуално, као саставни део сложених глаголских облика. Добијени резултати подударни су с онима насталим на основу истраживања језика књижевности ове епохе.

У светлу диглосије и дугом традицијом подржане дистанце између писаног и говорног језика, закључујемо да се граматичко тежиште није лако померало с уобличених узуса. Домети се нису ширили кад је реч о окретању вернакуларној бази и изопштавању партиципског система. Он је, упркос морфонолошкој и графичкој ненормираности и семантичким

варирањима на термилошкоком плану, чувао своје место у граматичким приручницима, егзистирајући упоредо с Вуковом реформом.

ИЗВОРИ

- Вид. 1838. *Граммати́ка Србска или паче краткое испытословію у Србскій ѷзыкъ Руководство, по чистому, у садашине време, нарѣчію: Не само како у Србији и у Срему; у Бачки, Славонији итд. Србли обичноу говоре, но и како треба да говоре, а нарочитоу, да книге пишу, придржавајући се своихъ, ѷзыку своиственныхъ, правила и орѳографіе сочинено Милованомъ Видаковичемъ бѳвишимъ Латинске Грамматике Профессоромъ, у Пешти: Писмены Јос. Баймела.*
- Дан. 1850. *Ђуро Даничић, Мала српска ѳрамаѳика, у Бечу: Шѳтамѳарија јерменскоја манасѳира.*
- Зах. 1832. *Георѓиј Захаріаѳъ, Славенска граммати́ка содерѳаща еѳмологию и сѳнтаѳисъ, у Будиму: Писмены Краљѳевога Всеучилища Пеѳтанскога.*
- Зах. 1847. *Илија Захаріевићъ, Србска Грамматика, у Београду: Правителственна Књигопечатња Княж. Србскогъ.*
- Вук 1814. Вук С. Караѳић, Писменица Србскога ѳезика по говору простога народа написана Вуком Стефановићем Србијанцем, у Виенни, 1814. У: *О ѳезику и књижевносѳи I*. Сабрана дела Вука Караѳића, 12. Београд: Просвета. 21–121.
- Вук 1818. Вук С. Караѳић, Српска граматика. У: *Српски рјечник 1818*, Сабрана дела Вука Караѳића, 2. Београд: Просвета. 29–71.
- Мил. 1838. *Димитрије Милаковићъ, Србска граммати́ка састављена за црногорску младеж. Часть прва, у Црној Гори: Књигопечатња Правителя Црногорскога.*
- Мраз. 1811. *Авраам Мразович, Руководство кѳ славенстѳи граммати́ѳ во употребленіе славенско-србскихъ народныхъ училищъ, у Будиму: Писмены Кралевскагъ Всеучилища Пеѳтанскагъ.*¹⁷
- Нин. 1848. *Петаръ Нинковићъ, Србска граматика, у Београду: Друштво србске словесности.*
- Поп. 1843. *Јован Поповић, Србска граммати́ка или Писменица: по начину, коимъ најславнији наши садашњи Списатели пишу, нарочно на ползу премиле младежи Србске устроена, у Новом Саду: Писмены Катаріне Јанковића Удове.*

¹⁷ Због уклапања у временски оквир у наш корпус је ушло прво издање објављено у 19. веку.

- Сол. 1831. *Вход к писменици и језикознанију (1831) / Павле Соларић* (прир. И. Бјелаковић, А. Милановић, Ј. Миливојевић). Нови Сад: Матица српска, 2020.¹⁸
- Цук. 1850. *Коста Цукић, Србска граматика за основне србске школе, Београд: Књигопечатња Књажевства Србског.*

ЛИТЕРАТУРА

- Бјелаковић, Исидора (2016). Језикословци и њихове писменице (структура граматичких приручника српског језика у XIX веку). У: *Теме језикословне у србистици кроз дијахронију и синхронију : зборник у част Љиљани Суботић* (ур. Ј. Дражић, И. Бјелаковић, Д. Средојевић). Нови Сад: Филозофски факултет. 55–67.
- Бјелаковић, Исидора (2020). Графијско-ортографска и граматичка начела Павла Соларића и почеци стандардизације српског језика. *Јужнословенски филолој*. LXXVI/2: 47–77.
- Ивић, Павле и Јован Кашић (1981). О језику код Срба у раздобљу од 1804. до 1878. У: *Историја српског народа*. V/2. Београд: Српска књижевна задруга. 311–380.
- Мацановић, Ана (2018). *Српска језикословна терминологија у 19. веку*. Београд: Институт за српски језик САНУ.
- Милановић, Александар (2016). Филолошки текстови из прве половине 19. века као ресурс за истраживање српског језика. *Научни састајник слависти у Вукове дане*. 45/3: 135–147.
- Обижајева, Марина (2008). Онтологија првих српских граматика (црквено)словенског језика за Србе. *Зборник Мајнице српске за славистику*. 74: 95–129.
- Обућина, Предраг (2011). Вуков граматички терминосистем и савремени граматички метајезик. *Научни састајник слависти у Вукове дане*. 40/1: 313–327.
- Окука, Милош (2019). *Вход к' Писменици и језикознанију Павла Соларића из 1831. године*. У: *Festschrift für Gerhard und Svetlana Ressel*. А. Bierich, Т. Bruns, Н. Stahl. Trierer Studien zur Slavistik. 115–137.
- Суботић, Љиљана (1984). Судбина партиципа у књижевном језику код Срба у 19. веку. *Прилози проучавању језика*. 20: 5–81.
- СХЈ (1971). *Srpskohrvatski jezik*. Enciklopedijski leksikon Mozaik znanja. Beograd: Interpres.
- Ћорић, Божо (1983). О Граматици Ђуре Даничића. *Књижевности и језик*. XXX/1–2: 7–12.
- Џыганенко, Галина (1989²). *Этимологический словарь русского языка*. Київ: Радянська школа.

¹⁸ Ово је прво интегрално издање приручника који је, по Соларићевој смрти, у наставцима излазио у *Лейтису Мајнице српске*. О околностима његовог настанка и проблемима датирања в. Окука (2019: 117–118).

Kristina Stamenković

PARTICIPLE STATUS IN SERBIAN GRAMMARS IN THE FIRST HALF
OF THE 19TH CENTURY

SUMMARY

This paper analyzes the systematization, structure and normative status of the participle system in descriptive grammars for Serbs published from 1811 to 1850, in order to follow the tendencies of losing this morpho-syntactic category in that period. Evaluations and normative recommendations placed at the dawn of linguistic codification in relation to participles are registered, and attention is drawn to terminological differences among the manuals that present them. The results indicate the vernacularization of the idiom and the modernization of the metalanguage that appears in these publications printed in reformed Cyrillic.

KEYWORDS: participle, participle system, grammar, grammar manual, 19th century.

Мср Кристина Стаменковић
Филолошки факултет
Универзитет у Београду
Србија
kristinastmnkvc43@gmail.com

